

Katedra Współczesnego Języka Polskiego UŁ
Łódź

BRONISŁAWA JANIAK

*Uwagi o deklinacji rzeczowników w polszczyźnie powstałej
na substracie ukraińskim*

Zur Deklination der Substantive in der polnischen Sprache, welche
auf dem ukrainischen Substrat entstanden ist

W artykule zostanie omówiona deklinacja rzeczowników w nowej gwarze polskiej Niemirowa. Poniższe rozważania oparte są na materiale gwarowym, zebrany przez autorkę w latach 1978–1982 w Niemirowie, położonym na południowo-wschodnim krańcu województwa białostockiego¹. Mieszkańcy tej wsi, zwłaszcza ludzie starsi, pamiętają jeszcze gwarę ukraińską, którą posługiwali się w młodości. Ich polszczyzna nie jest rdzenną gwarą polską, której poszczególne elementy można wywieść od stanu prapolskiego, lecz została przeniesiona na podłoże pierwotnie ukraińskie i dlatego należy ją traktować jako szczególny przypadek polszczyzny kresowej. W związku z taką sytuacją językową wsi interesujące będą w opisie fleksji przyczyny różnic między językiem ogólnopolskim a polszczyzną Niemirowa². Zostaną one przedstawione w *Komentarzach* po części opisowej.

Rzeczowniki w nowej gwarze polskiej Niemirowa mają w zasadzie taki sam rodzaj gramatyczny, jak w języku polskim. Są też jednak pewne różnice (w nawiasie podano formę z ukraińskiej gwary Niemirowa).

---

¹ Wieś Niemirów, gmina Mielnik, woj. białostockie.

² Związki językowe w zakresie fonetyki, fonologii i słownictwa zostały omówione w pracy autorki pt. *Polsko-ukraińskie związki językowe na podstawie gwary Niemirowa nad Bugiem. Fonetyka, fonologia, słownictwo*, Łódź 1995.

Rodzaj męski:

<i>belek</i> (<i>b'elok</i>) 'belka'	<i>paček</i> 'paczka'
<i>białek</i> (<i>bi'itok</i>) 'białko'	<i>pestek</i> (<i>p'estok</i>) 'pestka'
<i>glomp</i> 'głębia'	<i>ptus</i> (<i>p'otus</i>) 'płoza'
<i>χomont</i> (<i>χum'ut</i>) 'chomąto'	<i>podvurek</i> (<i>puv'uurok</i>) 'podwórze'
<i>klusek</i> 'kluska'	<i>pulitek</i> (<i>pul'itok</i>) 'poletko'
<i>kopyt</i> (<i>kup'yt</i>) 'kopyto'	<i>topol</i> (<i>top'ul</i>) 'topola'
<i>kšontek</i> (<i>χrast'ok</i>) 'chrząstka'	<i>žultek</i> (<i>žuyt'ok</i>) 'żółtko'
<i>obrenč</i> (<i>ubr'uč</i>) 'obręcz'	

Rodzaj żeński:

<i>kantora</i> (<i>kant'ora</i>) 'kantor'	<i>skšypka</i> (<i>skr'yпка</i>) 'skrzypce'
<i>kartofla</i> (<i>kart'ofla</i>) 'kartofel'	<i>svježba</i> (<i>svyrb'a</i>) 'świerzb'
<i>pavuika</i> (<i>pav'uika</i>) 'powój'	<i>šef</i> (<i>šef</i>) 'szew'
<i>ptaška</i> (<i>pt'aška</i>) 'ptaszek'	<i>urozaj</i> 'urodzaj'
<i>ruščyna</i> (<i>rušč'yna</i>) 'rozczyn'	

Rodzaj nijaki:

<i>ž'uplo</i> <i>ž'upla</i> (<i>dupl'o</i>)	<i>venğlo</i> (<i>uhl'o</i>) 'węgiel'
<i>plomně</i> (<i>p'otumně</i>) 'płomień'	

KOŃCÓWKI PRZYPADKOWE DEKLINACJI MĘSKIEJ

Nom. sg. W tym przypadku występuje końcówka ϕ , np.: *varstat*, *prent*, *knybel*, *ugor*, *kamnień*, *kontek*, *žreback*. Tylko nieliczne rzeczowniki z kategorii nazw pokrewieństwa, a także zdrobniałe imiona osobowe mają końcówkę *-o*, np.: *tes'c'o*, *stryjko*, *vujko*, *Juz'o*.

W gen. sg. notowano końcówkę *-a* oraz *-u*. Rzeczowniki żywotne mają końcówkę *-a*, np.: *sos'ada*, *ks'enza*, *koňa*, *prus'aka*, *voła*. Rzeczowniki nieżywotne przybierają końcówkę *-a* lub *-u*, np.: *hačka*, *ptuga*, *ž'ubaka*, *χomonta*; *lnu*, *vosku*, *domu*, *dešču* i in. rozkład końcówek *-a*, *-u*, choć w wieku wypadkach zgodnych ze stanem w języku polskim, wykazuje także dość liczne różnice. Wiele z tych różnic ma jednak swoje odpowiedniki w gwarach polskich (zob. *Komentarze*):

<i>bočka</i> (boczku)	<i>voza</i> (vuz'a)
<i>boka</i> (ukr. <i>buk'a</i>) 'boku'	<i>z'uraxcu</i>
<i>Buga</i> (B'uha)	<i>jałofcu</i> (jałuxc'u)
<i>plota</i> (plut'a)	<i>jenčmeńu</i> (jačm'eńu)
<i>proga</i> (pur'oha)	<i>liventazu</i> 'inwentarza'
<i>stoha</i> (stuh'a)	<i>ofsu</i> (uxs'u uxs'a)
<i>stoła</i> (stul'a)	<i>ogńu</i> (uhń'u)

Dat. sg. W Niemirowie, podobnie jak na całej Białostocczyźnie, w funkcji dat. sg. pl. rzeczowników męskich, żeńskich i nijakich występuje przyimek *dla* + gen.: *nie zdejmuj czapki dla z'az'a* 'nie zdejmuj czapki dziadziowi'. Konstrukcje tego typu występują obok form z końcówkami właściwymi dla poszczególnych rodzajów i liczb. Dla dat. sg. są to *-oŭi* (*-ovy*) lub *-u*:

<i>c'elakoŭi</i>	<i>panoŭi</i>	<i>pros'aku</i>
<i>z'adovy</i>	<i>kotoŭi</i> <i>kotu</i>	<i>końu</i> <i>końoŭi</i>
<i>nožoŭi</i>	<i>psოŭi</i> <i>psu</i>	
<i>stołoŭi</i>	<i>ogńu</i>	

W acc. sg. występują formy gen. lub nom. Rzeczowniki żywotne mają acc. sg. = gen. sg., np.: *čłóŭeka*, *žrebačka*. Rzeczowniki nieżywotne mają formy acc. = nom., np. *las*, *og'eń*. W trakcie swobodnej rozmowy zanotowano także formy acc. = gen.: *myš pogryzła vorka*, *spšedał starego voza*, *každy kopač ma kušyka*, *vezne tego zaščyka*, *ryguluje ut'oska* (*ut'osok* 'tyczka lub drut przyczepiony wzdłuż hołobli'), *vz'uńc' pistoleta i vysčelac'*, *kupit' stoła*, *vz'uł dužego kužuxa*, *pšysunońc' šybra*, *ja by tego xomonta zrobilby*, *l'ista napiše*, *znajšet pala*, *mocno pobili Słoniŭma* 'zbombardowali Słonim'.

W instr. sg. rzeczowniki mają końcówkę *-em*, np.: *cepem*, *stołem*, *mjeχem*, *gžeχem*.

W loc. sg. występują końcówki: *-e* i *-u*: *na varstac'e*, *na płoc'e*, *o lńe*, *na l'is'c'u*, *v uleju*, *na ultazu*. Niektóre przykłady wykazują różnice między polszczyzną Niemirowa a językiem ogólnopolskim: *v domje*, *na dvoru* (|| *dvože*), *o z'adu*.

Formy wokatiwu zostaną omówione łącznie dla wszystkich rzeczowników.

Rzeczowniki w nom. pl. mają w przeważającej większości końcówkę *-i* (*-y*): *kozły*, *χl'ivy*, *ut'ory* 'wątory, rowki w klepkach do wstawiania dna', *oščyśak'i* 'snopki dachu słomianego w najniższym rzędzie', *kačuki*, *boki*, a także: *deščy*, *noży*, *venży*, *ul'i*, *trutni*, *końi*, *ulexi* 'oleje'. Zdarza się, że informator w starannej wypowiedzi użyje formy z końcówką *-e*, stąd nieliczne zapisy typu: *paznokće*, *gołembje*.

Rzeczowniki osobowe również mają końcówkę *-y* (*-i*): *oicy, syny, kawalery, menży* || *menže*; *sus'ady, żydy* || *żyż'i, stryiki*. Sporadycznie występuje końcówka *-a*: *ks'enža, brac'a*, a także: *vonsa* 'wąsy'; *tyrena* 'teren', *kumpresa* || *kupmresy, ubženda*.

W gen. pl. dominuje końcówka *-uv* (*-uy, -uf*), np.: *kušykuf, kotuf, stotuf, nožuf, žrebakuy, tanceruy, čtovekuf, menžuf*. W rzeczownikach miękkotematowych zdarzają się również zapisy z końcówką *-i*, np.: *koñi* || *koñuf, gułembi*.

Dat. pl. W przypadku tym notowano najczęściej końcówkę *-om*: *bykom, nogom*. Zdarzają się również w czasie swobodnej rozmowy formy z końcówką *-am*: *nožam, pros'akam*.

Acc. pl. = nom. pl., np.: *užeři, koñi*. Rzeczowniki osobowe mają acc. pl. = gen. pl., jednak nie są rzadkie, zwłaszcza podczas swobodnej rozmowy, wypowiedzi typu: *una miała tam kuzyny, viž'al młode cygany, ja najmywał žnivaki*.

W instr. pl. dominuje końcówka *-ami* (*-amy*): *oščyškami, s'išpañi, kurčakamy, vułamy*. Kończówka *-mi* (*-my*) jest nielicznie reprezentowana: *l'is'c'mi, luz'mi, kuñmy*.

Loc. pl. W tym przypadku występuje końcówka *-ax*, np.: *krukaχ, rogaχ, χłopc'ax*.

KOŃCÓWKI PRZYPADKOWE DEKLINACJI ŻEŃSKIEJ

Niektóre rzeczowniki rodzaju żeńskiego mają inną niż w języku ogólnopolskim formę nom. sg., np.: *kišeña* 'kieszень', *pos'c'ela* 'pościel', *pšeremų* (w języku ogólnopolskim — *przerębel* masc. lub *przerębla* femin.), *žyr'za, pjesña, plesña, brva, skroña, dłoña, krokva* || *krokey, kos'c'a* || *kos'c'*. Ponadto pewna grupa rzeczowników, choć formalnie rodzaju żeńskiego, oznacza osoby zarówno płci żeńskiej, jak i męskiej: *niždara, niχlųja, χvalibursa, s'irola*.

W nom. sg. rzeczowniki rodzaju żeńskiego mają końcówkę *-a* lub ϕ , np.: *łonka, łamanęka, pšyc'iraņęka, stac'iva* 'boczna rama krosien', *rypica* 'mięsista część ogona', *krupka* 'słomiane naczynie, z którego sieje się zboże', *bida, os'c', gars'c', gateñs', noc, tres'c'* 'szczebelek płochy', *obtoñ* 'biel — biaława warstwa w drzewie pod korą'.

W gen. sg. notowano końcówkę *-i* lub *-y*, np.: *z'emni, syji, monki, blaχ'i; obtoñi, fs'i; kozy, ž'iųčiny; nocy*.

Dat. sg. W tym przypadku rzeczowniki zakończone na *-a* mają końcówkę *-e*, np.: *χmurce, χusce, svase* (od: *svaχa* 'swatka'). Natomiast rzeczowniki zakończone na spółgłoskę mają dat. sg. = gen. sg., np.: *gars'c'i, os'c'i, syji*.

Acc. sg. Rzeczowniki żeńskie typu samogłoskowego przybierają końcówkę *-e*, np.: *ġembe*, *rybe*, *saze*, *šyje*, *z'emñe*, *blax'e* 'blachę', *ġadux'e* 'astmę', *Ustapiġ'e* (*Ostapiġa* 'zona Ostapa'), *lulke* 'fajkę', *brutke* 'bródkę', *duġe* (od: *duha* 'drewniany kabłąk w uprzęży'). Rzeczowniki żeńskie typu samogłoskowego mają acc. sg. = nom. sg.

Końcówka instr. sg. wymawiana jest jak *-o*, np.: *z'emño*, *krovo*, *ġmurko*, *kos'c'o*. Zdarza się, że przy starannej wymowie końcówka ta wymawiana jest z lekką nosowością, np. *matko*.

Loc. sg. W tym przypadku rzeczowniki twar-dotematowe na *-a* mają końcówkę *-e*, np.: *na guże*, *na kroŋe*, *na sutañe*, *o macce*, *na noze*, *na duze* (od: *duga*), *na binduže* || *-ze* (od: *binduga* 'miejsce nad rzeką, gdzie zbija się tratwy'), *na blase* 'na blasze', *f poñcose*, *o kostuse* (od: *kostuġa* — śmierć), *ċornuse* (od: *ċornuġa* 'żyto ozime'), *na šċese* (od: *šċeġa*), *na Łysose* (*Łysoġa* — nazwa góry), *f płoŋe* (od: *płoġa* 'grzebień tkacki osadzony w ruchomej części krosna'), *v vġerc'ose* (od: *vġerc'oġa* 'gliniana miska do tarcia maku, makutra'), *na soŋe* (od: *soġa*).

Rzeczowniki miękkotematowe przybierają końcówkę *-i*: *z'emñi*, *vazoġvi* (od: *vazoġvġa*). Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę mają końcówkę *-i* (*-y*): *gars'c'i*, *os'c'i*, *nocy*.

W nom. pl. funkcjonują końcówki *-i* (w tematach miękkich i po spółgłoskach tylnojęzykowych) oraz *-y* (po tematach twardych i spółgłoskach historycznie miękkich) np.: *sviñi*, *ptuskunġi*, *ñe'oñki*, *noġi*, *duġi*, *muġi*, *punċoġi*; *užvy* 'gązwy wiążące chomąto z hołobłą', *łapy*, *svęcy*. Nom. pl. rzeczowników spółgłoskowych: *pšygars'c'i*, *kos'c'i*, *pęcy*, *nocy*. Pojawiające się rzadko zapisy *sviñe* (|| *sviñi*), *hołoble* (|| *hołobli*) 'dyszle w jednokonnym zaprzęgu' są wynikiem wyjątkowo starannej wymowy informatora dążącego do naśladowania fonetyki ogólnopolskiej.

Gen. pl. W tym przypadku występuje najczęściej końcówka *-uġ* (*-uf*), np.: *żyłuf*, *ċyġuladuf*, *noguf*, *z'ifċynnuġ*, *gazetuf*. Rzadziej notowano końcówkę *φ*: *ks'onżek*, *kruŋ*, *matek*. W rzeczownikach spółgłoskowych występuje końcówka *-uġ* (*-uf*), często obocznie z *-i* (*-y*), np.: *nocuf* || *nocy*, *pięcuf* || *pięcy*, *os'c'uf* || *os'c'i*.

Dat. pl. ma końcówkę *-om*, np.: *kus'arkom*, *kosom*, *kos'c'om*. Rzadziej notowano *-am*, np.: *dugam*, *sviñam*. Wyjątkowo: *krovum*.

Acc. pl. = nom. pl.

W instr. pl. dominuje końcówka *-amñi* (*-amy*), np.: *kuzamñi*, *renkamy*, *miskamy*, *ks'onŋskamy*. Wyjątkowo zanotowano *-mñi*: *kos'c'mñi* || *kos'c'amñi*.

W loc. pl. jedyną końcówką jest *-aġ*: *curkaġ*, *c'otkaġ*, *nogaġ*.

KOŃCÓWKI PRZYPADKOWE DEKLINACJI NIJAKIEJ

Nom. sg. Rzeczowniki twar-dotematowe mają końcówkę *-o*, miękko-tematowe — końcówkę *-e*, np.: *ńebo*, *mjenso*, *żyto*, *plutno*, *powismo* ‘pęczek płótna lnianego’, *mólóz’ivo* ‘mleko krowy zaraz po ocieceniu’, *s’idlisko*, *horno* ‘palenisko w kuźni’; *stońce*, *vesele*, *serce*, *zybrańe* ‘zebranie’. Rzeczowniki typu *ramię*, *wymię* występują często w postaci rozszerzonej: *vymńe* || *vymjńe*. Nazwy istot młodych mają najczęściej sufix *-ak* (*c’elak*) i należą do deklinacji męskiej. Zapisy typu *żreb’e*, *iągńe* są rzadkie i budzą wątpliwości samych informatorów.

W gen. sg. występuje końcówka *-a*, np.: *mruviska*, *mńasta*, *żondła*, *ugńiva*.

W funkcji dat. sg., podobnie jak w deklinacji męskiej, występuje konstrukcja *dla* + gen. sg., np.: *dla żżeva*, *dla uxa*. Nieliczne są zapisy z końcówką *-u*: *z’ecku*, *pas’visku*.

Acc. sg. = nom. sg.

Instr. sg. Jedyłą końcówką jest w tym przypadku *-em*, np.: *oknem*, *gartem*, *plomńem* ‘płomieniem’.

W loc. sg. występują końcówki *-e* oraz *-u*, np.: *na čole*, *na błoc’e*, *v Gnujńe* ‘Gnojno — nazwa okolicznej wsi’, *pśy żńivě*, *v gńaz’z’e*; *v uxu*, *na kułku*, *na mńiškańu*.

W nom. pl. występuje końcówka *-a*, np.: *iąjka*, *z’abra* ‘zebra’, *vjosta*, *vymjńa* ‘wymiona’, także *uša*. Wyjątki: *z’ec’i*, *oćy*.

W gen. pl. dominuje końcówka *φ*, np.: *vjadery*, *żżef*, *svjont*. Notowano też końcówkę *-uf*, *-ux*, np. *uśuf*, *oknuf*, *vynż’idłux*. W wyrazie *z’ec’i* gen. pl. = nom. pl.

W dat. pl. najczęściej występuje końcówka *-om*, np. *mruviskom*, *įapkom*. U starszych informatorów pojawia się niekiedy *-am*, np.: *z’ec’am*, *įażmam*.

Acc. pl. = nom. pl.

W instr. pl. występuje (w różnych odmianach fonetycznych) końcówka *-ańi*, np.: *įajkańi*, *vjadramy*, a także wyjątkowo *-ńi* (*z’ec’ńi*).

Loc. pl. ma końcówkę *-ax*: *vyselax*, *zybrańax*, *nożax*, *pomńotłax*, *żilaskaax*. Wyjątkowo zanotowano podczas rozmowy: *na zdźeńc’oax* (z *-oax*, jak w niektórych formach ukraińskich).

Vocativ. Masculina mają końcówkę *-u*, np.: *tatus’u !*, *synu !* lub *-e*, np.: *brac’e !*, *sqs’ez’e !*, *pańe ukunomńe !*; feminina — końcówkę *-o*, np.: *mamo !*, *curko !*, *sus’atko !*

KOMENTARZE

1. Zróznicowanie rodzajowe rzeczowników nie jest zjawiskiem rzadkim w języku ogólnopolskim i w gwarach polskich. Problem ten został omówiony zarówno pod względem historycznym jak i terytorialnym³. W przypadku nowej gwary powstałej na obcym substracie konieczne jest przede wszystkim porównanie z formami substratu. Zestawienie takie wykazało, że rodzaj gramatyczny w polszczyźnie Niemirowa odpowiada w przytoczonych przykładach rodzajowi gramatycznemu w gwarze ukraińskiej tej wsi. Podobne paralelizmy występują w gwarach okolic Włodawy. W *Atlasie gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* autorstwa F. Czyżewskiego zmapowano wyraz *kartofel*, który występuje w postaci *kartofla* (|| *kartofel*) zarówno w gwarach ukraińskich jak i polskich. Na jednej z map przedstawiono wyraz *powój*, który notowano w formie z *-ka* (*pavujka* — *pavijka*, femin.) w obu wersjach gwarowych. Bardzo rzadkie są na tym terenie formy neutr. *plomę*, *plomie* (ukr. *p'olomyńe*, *plomye*)⁴.

Interesujące może być także porównanie poszczególnych wyrazów z polskimi formami gwarowymi, przedstawionymi na mapach *Małego atlasu gwar polskich* (dalej: MAGP)⁵. Wyraz *topola* występuje w formie *topól* (masc.) nie tylko na Białostocczyźnie, Mazowszu i Podlasiu, ale także w niektórych gwarach wielkopolskich i kieleckich⁶. Podobnie sprawa wygląda w przypadku wyrazów *zółtko* i *białko*, które notowano w postaci *żułtek* i *biątek* (masc.) na znacznym terytorium Polski, głównie północnej i centralnej⁷. Wyraz *podwórko* występuje w postaci *podwórek* (masc.) nie tylko na wschodzie Polski, tzn. w okolicach Bielska Podlaskiego, Lublina i Zamościa, ale także na krańcach zachodnich⁸. Bardzo rzadkie są natomiast w MAGP poświadczenia formy *kopyt* (masc.) zamiast ogólnopolskiego *kopyto* (neutr.). Formy

³ Por. np.: M. Kucala, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Wrocław 1978; B. Reczkowa, *Dwurodzajowość niektórych rzeczowników w gwarach polskich*, [w:] *Studia językoznawcze poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi*, Wrocław 1966, s. 257–261; Z. Staszewska, *Wahania rodzaju gramatycznego rzeczowników we współczesnym języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. XXI, 1975, s. 101–116; M. Brzezina, *Wariacja rodzaju gramatycznego rzeczowników nieżywothnych w potocznej polszczyźnie*, Wrocław 1982.

⁴ F. Czyżewski, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin 1986, mapa 61 — *kartofel*, mapa 127 — *plomień*, mapa 135 — *powój*.

⁵ *Mały atlas gwar polskich*, t. I–II pod red. K. Nitscha, t. I–XII, pod red. M. Karasia, Wrocław–Kraków 1957–1970. (dalej MAGP).

⁶ Zob. MAGP, mapa 313.

⁷ Zob. MAGP, mapa 437 i 153.

⁸ Zob. MAGP, mapa 57.

tego typu zanotowano koło Suwałk i Bielska Podlaskiego⁹. Forma *paczek* (masc.) występowała w polszczyźnie filomatów¹⁰. Zjawisko dwurodzajowości obserwujemy także w języku ogólnopolskim, co znalazło odzwierciedlenie w *Słowniku języka polskiego*, który notuje formy hasłowe: *przerębel* i *przerębla*, *kluska* i *klusek*, a także *płoza* i *plóz* (w tej ostatniej parze nastąpiła specjalizacja znaczeniowa)¹¹.

2. Rozkład końcówek gen. sg. *-a*, *-u* odpowiada sytuacji w gwarze ukraińskiej. Różnice między polszczyzną Niemirowa a polskim językiem literackim mają także swoje odpowiedniki w gwarach polskich, np. na Mazowszu pod Ostrołęką, podobnie jak w Niemirowie, mamy końcówkę gen. *-a* w wyrazach: *plot*, *stół*, *Bug*, *próg*, *wóz*, a końcówkę *-u* w wyrazach: *owies*, *jęczmień*, *jałowiec*¹². Dodatkową przyczyną innej niż w polszczyźnie ogólnej repartycji *-a*, *-u* może być brak wyrazistych zasad rozkładu tych końcówek w polskim języku literackim.

3. Wahania w rozkładzie końcówek *-ovi*, *-u* w dat., sg. rzeczowników rodzaju męskiego wynikają między innymi z powszechności użycia końcówki *-ovi* || *-ovy* w gwarze ukraińskiej Niemirowa (*-u* występuje bardzo rzadko i prawie zawsze obocznie do *-ovi*, np. *uriχovy* || *uriχu*)¹³. Dodatkowym czynnikiem jest leksykalny charakter form dat. sg. masc. w języku polskim.

4. Przykład użycia acc. sg. = gen. sg. masc. rzeczowników nieżywoтных znajdziemy również w ukraińskiej gwarze Niemirowa: *tr'eba kup'yty vuz'a*, *vun skalič'yu*, *p'alčyka*. Należy dodać, że w określonych sytuacjach acc. sg. = gen. sg. także w języku ogólnopolskim i w gwarach.

5. Repartycja końcówek *-a*, *-o* nom. sg. rzeczowników rodzaju żeńskiego nie zawsze jest zgodna ze stanem w języku ogólnopolskim, natomiast nawiązuje do sytuacji w ukraińskiej gwarze Niemirowa, np.: *br'va* (gw.

⁹ Zob. MAGP, mapa 424.

¹⁰ Z. Kawyn-Kurzowa, *Język grupy filomatów*, JP 1955, s. 333–360.

¹¹ Zob. *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I–III, wyd. IX, Warszawa 1994; *przerębla* — *przerębel* t. II, s. 1000, *kluska* — *klusek* t. I, s. 937; *płoza* — *plóz* t. II, s. 701 i 702.

¹² Zob. S. Glinka, *Rozkład końcówek dopełniacza -a, -u w jednej z gwar mazowieckich*, JP 1955, XXXV, z. 3, s. 194–199; zob. także: J. Bodnarowska, *Problematyka doboru końcówek -a || -u w dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowników męskich*, JP 1962, XLII, s. 29–40; E. Łuczyński, *Zagadnienie repartycji końcówek dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego we współczesnym języku polskim*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego UG”, Filologia Polska, Prace Językoznawcze, z. 2, 1973, s. 73–90 i in.

¹³ W sąsiadujących z Niemirowem za granicą gwarach zachodniopoleskich występują w dat. sg. formy z końcówką *-ovy*: *bratovy*, *końovy*, *towarysovy*, a w gwarach wschodniopoleskich — formy z końcówką *-u*: *bratu*, *końu*, *towaryšu* (*Atlas ukraińskiej mowy*, t. II, Kijów 1988, mapy 177–179) dalej AUM II.

ukr. *br'ova*), *gospodyńa* (*huspud'ynia*), *pavujka* (*pav'uika*), *pjesńa* (*p'isńa*), *plesńa* (*pl'isńa*), *tratfa* (*tr'atva* || *tr'ateŭ*), *baliŭ* || *beleja* (*b'aliŭ* || *bal'xia*), *pos'c'ela* || *pos'c'el* (*pust'ela* || *pust'il*), *dłońa* || *dłoń* (*duł'ońa*), *krokvja* || *krokef* (*kr'okva*), *kišeńa* || *kešeń* || (*kiš'eńa*), *kos'c'a* || *kos'c'* (*kus'c'*), także *hermoń* (*h'ermoń*), *pšeromŭ* || *pšeremŭ* (*pr'orub*); *skrońa*, *važoxef* (w gwarze ukr. inny wyraz — *poł'onyk*); w nielicznych przykładach brak tej odpowiedniości: *cerkef* (*c'erkvja*), *pudešef* (*pud'ošva*), *os'* (*us'a*), *marxef* (*m'orxva*). Charakterystyczna dla tej grupy wyrazów jest duża chwiejność form i liczne oboczności¹⁴.

6. W dat. loc. sg. rzeczowników rodzaju żeńskiego zwraca uwagę alternacja χ : *s*, np.: *blaŭa* : *na blase*, *puńčoŭa* : *f puńčose*, *kostruŭa* : *o kustuse*, *ščeŭa* : *na ščese*, *płoŭa* : *f płose*, *soŭa* : *na sose*, także *g* : *z* || ζ — *duga* : *duze* || *duze*¹⁵.

7. Końcówka *-i* (*-y*) nom. pl. rzeczowników rodzaju męskiego i żeńskiego jest powszechna zarówno w gwarze ukraińskiej jak i w polszczyźnie Niemirowa, np.: *noży* (gw. ukr. *nuz'y*), *paznokc'i* (*paznukc'i*); rodzaj żeński: *ńičańicy* (*nyč'anicy*), *svjicy* (*svi'ecy*). Formy z końcówką *-y* zamiast ogólnopolskiego *-e* (*węzy*) występują też w gwarach polskich na wschód od Wisły¹⁶. Brak kategorii męskosobowości (*menży*, *sus'ady*) jest właściwy także gwarze ukraińskiej omawianej wsi (*sus'idy*, *duxtur'y*, *syn'y*, *bałk'i*)¹⁷.

8. W gen. pl. zarówno w gwarze ukraińskiej jak i w polszczyźnie Niemirowa dominuje końcówka *-uv*. Dotyczy to zwłaszcza rodzaju męskiego i żeńskiego, choć końcówka ta nie jest też rzadka wśród neutrów, np.: *łock'uf* (ukr. gw. *ł'ukłūŭ*), *vjadruf* (*vj'adruf*), *mńastuf* (*mń'istuf*). Dominacja form z *-uv* nie jest prostym odbiciem stanu w gwarze ukraińskiej, istnieją bowiem przykłady, w których nie ma takiej odpowiedniości: *gos'c'uf* (ukr.

¹⁴ Por. podobne spostrzeżenie: M. Łesiów, *Uwagi o fleksji i składni gwary hutniańskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. VI, Łódź 1959, s. 96. Zob. też MAGP, mapa 350, na której przedstawiono występowanie formy *brukw(i)a* (wobec *brukiew*) — zapisy koło Białegostoku, na wschodzie Podlasia i Lubelszczyzny. Por. też F. Czyżewski, *op. cit.*, mapa 12 — *brukiew*, mapa 94 — *marchew*.

¹⁵ Por. J. Bartmiński, Cz. Kosyl, *Formy celownika — miejscownika liczby pojedynczej typu (na) blasze, (na) blase w gwarach niemazurzących na Lubelszczyźnie* (z mapką), JP LI, 1971, s. 255–262.

¹⁶ Por. np. MAGP, mapa 304; *wąz*, *węze*. Formy nom. pl. z *-y* (*węzy*) notowano głównie na terenach wschodnich Mazur, prawobrzeżnego Mazowsza, pogranicza wschodniego i północno-wschodniej prawobrzeżnej Małopolski.

¹⁷ Co do języka polskiego i innych języków słowiańskich zob. J. Zieniukowa, *Kategoria męskosobowości w językach słowiańskich*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 3, Językoznawstwo, Warszawa 1968, s. 109–114; id., *Rodzaj męskosobowy w dialektach polskich (w świetle opracowań dialektologicznych)*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej”, t. XIII, 1974, s. 55–63.

gw. *hos'c'i*), *χτόpcuf* (*χτόpc'i* || *χτόpc'u*), *sviñuf* (*svyñu* || *svyñi*), lub występują formy oboczne w obu gwarach: *palcy* || *palcuf* (*palc'i* || *palc'u*), *mysy* || *mysuf* (*mysy* || *mysu*). Wpływ substratu polega tu więc raczej na przejęciu pewnej tendencji do rozpowszechnienia końcówki *-uv* w rodzaju żeńskim i nijakim, a także w rzeczownikach miękkotematowych rodzaju męskiego. (Kościówka ta występuje w rzeczownikach nijakich i samogłoskowych żeńskich obocznie z *φ*, w rzeczownikach spółgłoskowych żeńskich i miękkotematowych męskich obocznie z *-i*, *-y*)¹⁸.

9. Pojawiająca się w dat. pl. wszystkich rodzajów końcówka *-am* (obok częściej występującej *-om*) jest wynikiem wpływu gwary substratu, w której *-am* jest dominująca. Repartycja *-am*, *-om* nie ma charakteru systemowego, *-am* może wystąpić w różnych wyrazach u różnych informatorów i w różnych wyrazach u tego samego informatora. Formy typu *stołam*, *łażmam*, *dugam* wystąpiły w trakcie swobodnych, spontanicznych wypowiedzi informatorów, którzy lepiej pamiętają gwarę ukraińską¹⁹.

10. Tendencja do wyrównania acc. pl. z nom. pl. rzeczowników męskich osobowych jest właściwa zarówno w gwarze ukraińskiej jak i polszczyźnie Niemirowa (*vun nań'ay žnyvak'i*)²⁰.

11. Występujące sporadycznie w gwarze ukraińskiej formy loc. pl. na *-oχ* (*f c'obot'oχ* 'w butach', *na pl'ečoχ*, *hr'udoχ* || *-aχ*, *na r'amriiñoχ*) mają charakter leksykalny i w zasadzie nie znalazły odbicia w polszczyźnie omawianej wsi.

12. Formy wołacza nie są częste. Są one traktowane, jak się zdaje, jako bardziej grzeczne, „delikatniejsze”. Obok nich istnieje inny sposób zwracania się do kogoś, tzn. w funkcji wokatiwu używana jest forma nonimatiwu, np.: *Mańka!*, *c'otka!*

PODSUMOWANIE

Wpływ ukraińskiej gwary substratu na polszczyznę Niemirowa w dziedzinie fleksji jest bardzo różnorodny.

¹⁸ Formy gen. pl. femin. typu *koziy*, *kozyy* 'kóz' występują na znacznym terenie gwar ukraińskich, sąsiadujących z polskimi (UAM II, mapa 196, a także 197–199).

¹⁹ Por. K. Kapica, B. Szyszkowska, *Kościówka -am w celowniku liczby mnogiej w gwarach Lubelszczyzny*, „Językoznawca” 1970, 21–22, s. 48–53; zob. też MAGP, mapa 411, na której przedstawiono formę *ludziam* występującą peryferycznie na wschodzie i pn.-wschodzie. Por. też AUM II, mapy 201–203.

²⁰ Por. W. R. Rzepka, *Uwagi o rozwoju gen. — acc. pl w polszczyźnie kresowej*, „Studia Polonistyczne”, t. III, 1976, s. 141–153.

1. W pewnych przypadkach polega na odpowiedniości form w konkretnych przykładach z gwary ukraińskiej i polszczyzny, przy braku takich form w języku ogólnopolskim (gen. sg. masc. *-a, -u*; szerszy zakres acc. sg. = gen. sg. masc.; szerokie zakres użycia końcówki *-i* || *-y* w nom. sg. masc. i femin.; acc. pl. = nom. także rzeczowników osobowych rodzaju męskiego; typ *dłońa, pjęsńa*; inny rodzaj niektórych rzeczowników, np. *kopyt*; instr. pl. *-amy*; alternacje morfonologiczne typu *blaχa : na blase*).

2. Inny typ zależności to przejście przez nową gwarę ogólnych tendencji z gwary substratu (gen. pl. masc., femin., neutr. *-uv*; dat. pl. masc., femin., neutr. *-om, -am*; dat. sg. masc. *-ovi, -u*).

3. Formy niektórych przypadków są zgodne w obu wersjach gwary, przy czym są one zgodne także z językiem polskim (gen. sg. neutr. *-a*; loc. pl. masc., femin., neutr. *-aχ*; gen. sg. femin. *-i (-y)*; dat. sg. rzeczowników żeńskich twar-dotematowych *-e*, miękkotematowych i spółgłoskowych *-i (-y)*).

Formy niektórych przypadków są zgodne z językiem ogólnopolskim i różne od stanu w gwarze ukraińskiej (instr. sg. masc., neutr. *-em* wobec ukr. *-om*, brak końcówek *-ovy* w loc. sg. masc., brak *-oχ* w loc. pl.).

Ogólnie można stwierdzić, że fleksja polszczyzny Niemirowa charakteryzuje się dużą liczbą oboczności i brakiem ścisłych norm, a wpływ gwary substratu jest tu słabszy niż w dziedzinie fonetyki²¹.

²¹ Zob. przyp. 2. O fleksji gwar polskich na wschodnich terenach Polski pisali m.in.: M. Lesiów, *Uwagi o fleksji i składni gwary hutniańskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. VI, 1959, s. 95–112; K. Michalewski, *Gwara wsi Dorohusk w powiecie chełmskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 1968, s. 251–264; J. Mazur, *Gwary okolic Biłgoraja*, cz. 2, *Fleksja*, Wrocław 1978. W sprawie fleksji gwar wschodniosłowiańskich na terenie Polski zob.: M. Lesiów, *System fleksyjny ukraińskiej gwary wsi Kodeniec*, „Annales UMCS, sectio F”, t. XIV, 1959, s. 1–15; J. Tokarski, *Gwara Serpelic. Fonetyka, fleksja*, Wrocław 1964; C. Oszer-Podgórska, *Fleksja imienna gwary białoruskiej wsi Jacowlany w pow. sokólskim*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej”, t. XIII, 1974, s. 185–196; Z. Wojciuk-Trancygier, *Fleksja rzeczowników gwary ruskiej wsi Czarna Wielka pod Siemiatyczami*, „Acta Baltico-Slavica” 13, 1980, s. 245–255; J. Pietruczuk, *Fleksja gwary wsi Kuraszewo koło Hajnówki*, [w:] *Studia nad gwarami Białostoczczyzny. Morfologia i słownictwo*, Warszawa 1984, s. 53–66; K. Karabowicz, *Fleksja rzeczownikowa i czasownikowa w gwarze ukraińskiej wsi Stary Brus*, „Slavia Orientalis” nr 1, 1994, s. 85–99

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel ist eine Beschreibung der Flexion der Substantive der polnischen Mundart von Niemirów, Woiw. Białystok. Es wurde die Flexion der polnischen mit der örtlichen ukrainischen Mundart verglichen. Aus der durchgeführten Analyse gehen folgende Schlußfolgerungen hervor: 1) einige Flexionsformen der Substantive der polnischen Mundart von Niemirów sind gleich mit den entsprechenden Flexionsformen der örtlichen ukrainischen Mundart; 2) manche Formen dagegen — gleich mit den Flexionsformen der gemeinpolnischen Sprache.

Die Genese der Flexionsformen der polnischen Mundart von Niemirów ist entweder ukrainisch oder gemeinpolnisch. Die Flexion der Substantive der polnischen Mundart im erforschten Dorf weist Variabilität und lockere Sprachnorm auf.